

Bernadette Bensaude-Vincent

“Des de fa diverses dècades la normalitat és estar en crisi”

Som en temps de COVID-19 i des de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica volem pensar històricament el nostre present. És per això que avui comptem amb Bernadette Bensaude-Vincent, professora de filosofia i directora del *Centre d'estudis sobre les tècniques, els coneixements i les practiques*, a la Universitat de Paris Panthéon Sorbonne.

1. En els darrers mesos, diversos historiadors de la medicina han analitzat la crisi epidèmica que ens assola. Quines perspectives consideres que pot oferir la història i la filosofia de la ciència al debat?

Si jutgem per l'abundància i el ritme de les discussions que han tingut lloc a la llista de correu Theuth dels historiadors de la ciència a França, tots els historiadors i filòsofs de les ciències s'han embarcat en la discussió, no només els historiadors de la medicina, tothom s'ha sentit concernit. Els missatges intercanviats concernien més aviat la qüestió del rol dels experts en la crisi, i temps més tard encara existeix una controvèrsia que no ha acabat, que és interminable, sobre l'hidrocloroquina, aquest tractament recomanat i administrat pel doctor Raoult de Marsella, que com sabreu desafia les publicacions i les institucions científiques i inclús contesta les decisions dels organismes de salut com l'INSERM a França o les decisions de l'Organització Mundial de la Salut. Així que, en poques setmanes, doctor Raoult ha esdevingut un heroi popular de la contestació de l'autoritat de la ciència oficial del govern. Està completament polititzat i ha esdevingut un fenomen molt proper del Moviment de les armilles grogues que hem tingut a França, que ha sacsejat l'actualitat durant mesos i mesos al 2019. Així doncs, hi ha aquí un encaix entre ciència i política que és quelcom molt interessant per estudiar per als historiadors de les ciències i penso que hi haurà en el futur moltes tesis sobre aquest episodi.

En el marc de la història de les ciències, aquesta controvèrsia em recorda un poc a la que va oposar Pasteur a Pouchet al segle XIX sobre la generació espontània. Retrobem els mateixos ingredients: oposició a la ciència oficial (una mena d'anti-academisme rampant en França des del segle XIX), la rivalitat entre París i província (jo escolto sempre com diuen que els metges de Marsella són millors que els metges de París), i tots aquests envits polítics subjacents que mai són explicitats i que sustenten tota la controvèrsia. És doncs quelcom sobre el que es podrà fer moltes tesis en els pròxims anys, si és que hi ha finançament per fer tesis.

2. Hi ha una tendència a buscar en les epidèmies del passat semblances i diferències amb la situació actual. Consideres que aquest és un plantejament adequat de pensar i utilitzar la història? Quines limitacions pot tenir?

És veritat que els historiadors de la medicina han estat convidats pels periodistes a fer aquest tipus de comparacions, per comparar amb el passat. Però en general han desviat la pregunta. Per exemple, a Anne Rasmussen, directora del Centre Alexandre Koyré, que coneix bé el cas de la grip de 1918 (que a França continuem anomenant «grip

espanyola») li van demanar de fer aquest tipus de comparacions. I ella, en una entrevista el 20 de març publicada a la revista del CNRS, subratlla que no podem basar-nos en els números, és a dir, el número de morts per fer aquest tipus de comparacions, puix que no és pas la mateixa escala.

Es tracta de períodes i escales no comparables, no tenim la mateixa experiència dels virus i dels microbis al s. XX i als inicis del s. XXI, no tenim els mateixos coneixements sobre la seva estructura i comportament, no estem al mateix món. I efectivament, penso que no té sentit posar la pregunta de la novetat sobre aquesta pandèmia. Certament es tracta d'un nou virus, però és nou per a nosaltres humans, no és nou per als rat-penats qui cohabituen amb ell des de fa alguns anys, és nou per a l'espècie humana que no tenia contacte amb aquest virus i que no estava immunitzada. Front a aquest virus estem un poc com les poblacions d'indis d'Amèrica que foren delmades en el moment de la colonització pels microbis portats pels colons espanyols i portuguesos, perquè no estaven immunitzats contra ells, mentre que els espanyols i portuguesos vivien amb ells.

Vull dir que, els colons som nosaltres avui, perquè les poblacions humanes han reduït els hàbitats dels animals salvatges, com els rats-penats en particular, aquests animals degut a la urbanització, l'agricultura, la indústria... han desenvolupat nous contactes amb els humans i tota la multitud de microorganismes que conviuen amb ells ara ataquen els humans i potser algun dia viurem en simbiosi amb eixos virus.

Però el que em sembla important indicar és que el que aquesta pandèmia suscita és més aviat una història ecològica de la malaltia i aquest tipus d'història ja existeix. Per exemple, Pierre-Olivier Méthot recorda en un article en el diari canadenc *Le Devoir* del 18 d'abril, la importància de l'obra de Charles Nicolle, un metge higienista francès que va treballar a l'Institut Pasteur, especialista del tifus i que va publicar en 1933 un llibre apassionant titulat *Destin des maladies infectieuses* que és vertaderament el pioner de la història ecològica de les malalties que es va desenvolupar posteriorment amb Mirko Grmek, etc.

Així doncs, penso que en general, els historiadors de la medicina i els historiadors de les malalties són més aviat favorables actualment a una aproximació ecològica o inclús una aproximació antropològica. En particular, durant la pandèmia, a França s'ha entrevistat molt a Frédéric Keck, un filòsof-antropòleg que va fer la seva tesi sobre Lévy-Bruhl, però que des de fa uns quinze anys estudia les pandèmies especialment en Àsia. Està format en la tradició foucaultiana de la biopolítica i latouriana també sobre l'antropologia dels no-humans. Així doncs, fa una antropologia dels virus. Ha publicat dos llibres, *Un monde grippé* (2010) (una història del virus H1N1) i un llibre que havia d'aparèixer al març just quan començà el confinament (*Les Sentinelles des pandémies. Chasseurs de virus et observateurs d'oiseaux aux frontières de la Chine*, previst per a juny 2020) que relata la història dels virus SARS en Àsia. Per tant, diria que aquesta pandèmia ha tingut l'efecte de renovar la història de la medicina i encara continuarà renovant-la.

3. Malgrat el seu dramatisme, pel que sembla les crisis pandèmiques no solen deixar traces en les nostres societats en forma de monuments o dates commemoratives que en preservin la seva memòria col·lectiva. Pregunta: Quines podrien ser les raons d'aquest oblit? Podria ser aquest oblit la raó d'un retorn de comportaments i solucions semblants?

Sí, el recurs a pràctiques antigues com la quarantena o la fumigació té sentit perquè s'han mostrat provades durant molts segles. Hi ha una memòria col·lectiva d'aquestes tècniques que retorna espontàniament. Són estratègies provades d'adaptació al virus que les noves tecnologies no podran reemplaçar. Que el món sencer en pocs mesos s'hagi trobat en quarantena i confinament mostra fins a quin punt les antigues tècniques i tecnologies han romàs presents avui. Les antigues tecnologies mai esdevenen obsoletes per l'arribada de les noves, com ha indicat David Edgerton.

Sobre l'amnèsia, és cert que els monuments als morts de la Primera Guerra Mundial que trobem fins i tot als pobles més petits en França eclipsaren els morts de la grip de 1918. Però a partir dels treballs de Pierre Nora sobre els llocs de memòria, sabem que la memòria col·lectiva és modelada pels poders polítics i els monuments de la guerra foren encoratjats i finançats per recrear una unitat nacional en un període molt difícil. Així doncs els monuments, com els dies de festa en memòria de la guerra, i totes les pràctiques commemoratives en general tenen una funció alliberadora. És la seva funció, estan al seu lloc per a fer oblidar, per a que la gent pugui mirar al futur. Els monuments, per exemple, a la memòria d'Hiroshima o a la de l'Holocaust van mà a mà amb el refrany «Mai més», és a dir que és una forma d'oblidar per la qual no es convida a oblidar realment el que va passar sinó a recordar-se'n per tal d'enviar aquest record al passat per poder mirar al futur i gaudir i construir la vida present. Té una funció catàrtica, és a dir, de purificació de la tragèdia. És un mica com la tragèdia clàssica i és per això que, l'amnèsia en relació a aquests esdeveniments no em sorprèn gens.

4. Quan es parla de la sortida d'aquesta pandèmia, les paraules dominants són "tornar a la normalitat" o "nova normalitat". Creus que ens movem entre el "déjà vu" d'una amnèsia deliberada, del passat com a lloc indesitjable i un demà on la normalitat signifiqui més control, menys drets, més consum i més individualisme?

Sí, tinc la impressió que aquest discurs de retorn a la normalitat no se sosté, perquè des de fa diverses dècades la normalitat és estar en crisi. Tinc una certa edat i des que sóc adulta no he vist més que un món en crisi, crisi sanitària, però abans, fa deu anys era la crisi financera, passem constantment crisis polítiques, estem en plena crisi ecològica, la crisi del clima, és la crisi de la cultura, hi ha crisis personals, les crisis es multipliquen. Per això, jo em pregunto si el que és normal no és estar en crisi, pel que sembla la crisi ha esdevingut crònica, estem en un estat mòrbid permanent, estem en un estat patològic permanent, la societat està en estat patològic, la nostra civilització és un malalt crònic.

Però al mateix temps, la paraula crisi – el que he après del meu mestre Michel Serres, del qual se celebrava ahir l'aniversari de la seva desaparició – ve del grec κρίνω, que significa jutjar. Representa un moment de decisió i decidir significa tallar el fil del temps,

és a dir, provocar una bifurcació. Una crisi és una ocasió de canvi de direcció. Així, quan es parla de retorn a la normalitat o a una altra normalitat, el que s'evoca és que és una ocasió que no cal perdre per posar en qüestió els nostres modes de vida i els nostres modes de consum, els nostres hàbits predadors pels quals consumim una gran part dels recursos del planeta, que han consumit en una centena d'anys els recursos fòssils lentament acumulats durant milions d'anys.

El discurs que s'està escoltant a França ara mateix és que aquesta crisi hauria de permetre'ns recomençar en un nou mode que sigui veritablement una resposta a la crisi climàtica. Es produirà? D'això, no n'estic molt segura ni molt optimista perquè els lobbies químics han tornat a l'assalt, però en tot cas caldria una voluntat política forta a nivell mundial per a que aquesta crisi fos una senyal d'alerta per ser conscients que estem en un estat de crisi permanent, i que en el fons es tracta d'una crisi ecològica i que no podem continuar així.

5. Als teus articles expliques la necessitat de crear un fòrum de debat ampli i plural, on participi l'administració, els agents socials i polítics, la societat civil i els experts, amb la voluntat de reflexionar sobre la societat que ha de sorgir d'aquesta crisi. Ens pots donar detalls de com creus que hauria de ser aquest espai de debat públic?

Puc respondre només sobre el cas de França, perquè no conec la situació en altres països, però aquí la ciència ha servit per donar suport a les decisions preses pel govern.

El president de la república va decidir justificar mesures estrictes de confinament i de parada de les activitats el 12 de març de 2020 en nom de la ciència. Es va reclamar l'autoritat del Consell Científic que havia reunit i que estava presidit pel professor Delfraissy i va explicar als francesos que seguiria les recomanacions del Consell Científic. Dues setmanes més tard, el primer ministre constituí un altre consell científic que s'anomena Comitè Anàlisi, Recerca i Expertesa (CARE) presidit per la premi Nobel, viròloga Françoise Barré-Sinoussi per assessorar als ministres de sanitat i d'investigació sobre les decisions a prendre.

Estem doncs en un sistema de govern pels experts – almenys està presentat així – on els polítics són informats i on els experts diuen als polítics el que han de fer. Aquesta aliança molt estreta entre els experts i el poder polític és quelcom prou tradicional; a més a més, França té un llarg passat perquè al segle XIX o inclús des de la Revolució Francesa, el Comitè de Salut Pública mobilitzà els savis al servei de la República, exactament com avui s'ha mobilitzat els metges i els hospitals al servei de la pàtria. Aquesta aliança tan estreta entre la ciència i la República fou segellada a finals del segle XIX amb savis com Marcelin Berthelot o Charles Richet que en el context d'una controvèrsia sobre la bancarrota de la ciència, es van aliar amb la República (alguns fins i tot foren ministres) per a lluitar contra l'Església que propagava la idea que la ciència estava en bancarrota i que no calia doncs fer-li més cas.

Així doncs és la represa d'una llarga tradició, però de totes maneres, Emmanuel Macron no tenia cap consciència d'aquest passat quan va prendre la seva decisió. Simplement es va referir a aquest mode en el que vivim des de fa almenys cinquanta anys de «*experts*

speaking trust power», és a dir, dels experts que diuen al poder què cal fer. I aquesta aliança s'inscriu en una tradició en que la paraula científica ha de gaudir d'una certa autoritat per permetre prendre mesures molt impopulars de privació de llibertat. Per tant, la situació ara és molt difícil perquè aquesta nova aliança entre la ciència i el poder s'inscriu en un context en que l'autoritat de la paraula científica és molt contestada.

Des de fa algunes dècades l'autoritat dels experts, almenys a França, ha sigut objecte d'atacs molt forts a causa d'afers com el de la sang contaminada en els anys 80-90, el de les vaques boges. Hi ha molta desconfiança cap a la ciència que està en un procés de pèrdua d'autoritat. No la ciència ideal, pura, autònoma, desinteressada, que encara inspira la confiança del públic d'acord als sondeigs de l'Eurobarometer que fa la Comissió Europea, sinó la ciència tal com es fa, el que jo anomeno la tecnociència, amb start-ups, companyies farmacèutiques i amb conflictes d'interessos. Aquesta ciència és la que provoca controvèrsies sobre les vacunes, els tractaments, com de mesures com la del confinament. Quan veiem, per exemple, que a França amb el cas de l'hydrocloroquina s'ha arribat a avaluar la validesa d'aquesta molècula com medicament a través d'un sondeig d'opinió, és perquè 5000 signatures es van pronunciar a favor de l'hydrocloroquina i en raó d'això, el govern va decidir que calia fer assaigs clínics. Estem en una situació en que és el poble qui decideix sobre la validesa d'una molècula, és increïble.

Crec que aquest és un fenomen que ha sigut il·lustrat també pel climàto-escepticisme, on també es posa en dubte la paraula dels experts. I davant d'aquesta situació, quin pot ser el rol de la ciència en una crisi com la que travessem avui? Crec que la posició tradicional dels experts és insostenible per dues raons principals: la primera és que els científics estan actualment en plena incertesa sobre el comportament del coronavirus. Certament, els mètodes de seqüenciació han permès la identificació molt ràpida d'aquest virus, però en tot cas no coneixem el seu comportament; coneixem la seva estructura però no sabem quin és el període de contagi, quant de temps dura la immunitat... no sabem realment quines són les mesures que cal prendre.

La segona raó és que la recerca, per respondre a aquesta pregunta, pren molt de temps mentre que les decisions polítiques cal prendre-les diàriament. Cal decidir sobre el confinament, la desescalada, la tornada a les escoles, la reobertura dels cafès però no sabem realment quins seran els efectes. Així doncs, avancem dia a dia i hi ha veritablement un conflicte agut de temporalitats entre la recerca que exigeix temps llargs per arribar a resultats estables, acordats per consens sobre els tractaments eficaços, sobre les vacunes adients i tests validats. I la recerca s'estén avui a tot el món; estem avui en dia en un laboratori que és el món sencer, tots els països del món se centren en entendre com funciona aquest virus, com es transmet, com podem inhibir-lo, controlar-lo, immunitzar-nos, vacunar-lo... I cada lloc del món esdevé un camp de recollida de dades, una mostra, una cohort de casos amb paràmetres variables. Per exemple, es va confinar més a Itàlia que a Espanya, i a Espanya més que a França, i cada país ha esdevingut una cohort de dades i el món un laboratori. Així, podrem fer comparacions, i els científics podran fer comparacions, però tots els humans, infectats o no, tractats o no, vius o morts, esdevenen de fet objectes d'experiment. Som tots avui conilletts d'índies, objectes de laboratori, objectes de tesis, d'assaigs clínics, de dades

estadístiques. I mentre esperem els resultats produïts per eixe laboratori-món estem en plena incertesa i crec que caldria tenir la humilitat per reconèixer-ho. El paper dels científics ara, al meu entendre, és dir als polítics i al públic: Estem en plena incertesa i estem tots en situació de laboratori i estem tots embarcats i per això som tots responsables.

6. Quina seria la manera de posar totes aquestes reflexions de la història i filosofia de la ciència en la pràctica? Ens poden ajudar a pensar d'una altra manera les relacions entre experts i la política, a tenir debats més oberts, a tenir una governabilitat basada en altres mecanismes i actors?

Sí, confesso que durant els dos mesos de confinament vaig pensar que podríem posar en pràctica una nova figura de les relacions entre la ciència i l'opinió. És cert que històricament hem vist aparèixer des de fa algunes dècades una nova figura amb el sorgiment del moviment de les ciències ciutadanes. Es tracta d'una nova figura d'opinió, que ja no és concebuda com una massa d'ignorants o un públic irracional que ha d'obeir als experts (el que se sol anomenar «el model de dèficit»). Pel contrari, es tractaria ara d'un públic il·lustrat, un públic que sap informar-se i pensar gràcies a Internet especialment, i que ha aconseguit contribuir un poc en la política de salut pública.

Hem vist aparèixer això notablement en l'epidèmia de la SIDA en la qual els malalts i les associacions de malalts pogueren participar en les decisions i els programes de recerca. Així que era plausible esperar i jo, com altres col·legues, vam tenir aquesta expectativa, que l'epidèmia de COVID permetria relançar aquest moviment de ciència ciutadana i permetre que hi hagueren fòrums entre experts i societat civil per establir un diàleg entre les persones que tenen el coneixement del terreny (els infermers, els metges, els sanitaris, els agricultors, els industrials, etc.) per prendre les decisions polítiques. Amb molts col·legues, especialment investigadors sobre l'agricultura pertanyents a l'INRA, vam pensar que podríem convèncer al govern que no n'hi havia prou amb dos consells d'experts científics, sinó que caldria crear un fòrum (virtual) per posar en diàleg a les persones que tenen l'experiència pràctica dels diversos sectors, que són la salut, l'economia, la cultura i l'educació per tal d'assessorar les decisions a prendre. Durant dos mesos vam treballar per intentar mobilitzar tothom, el consell científic inclòs. Vam publicar tribunes als diaris, vam intentar convèncer el govern central, els governs regionals, els ajuntaments, i de moment això no ha tingut cap efecte... he de dir que la posada en marxa d'aquests fòrums, de moment, no ha tingut lloc.

Així doncs, molta gent està convençuda que cal fer-ho però hi ha una inèrcia, una burocràcia, que són absolutament descoratjadores, i confesso que estic força decebuda d'aquesta experiència.

7. Al voltant de la metàfora del món com laboratori, a partir de diferents estudis, sabem que tots aquests tenen una economia moral i relacions desiguals i aquest potser és un tema clau per discutir l'actual pandèmia. Com podríem pensar les desigualtats en el tipus de fòrums i de governança dels quals has parlat?

Sí, les desigualtats les hem vist durant el període de confinament. Alguns han patit molt més que altres i com per casualitat són sempre els mateixos els que pateixen més les crisis, siguin financeres o ecològiques, són sempre els pobres sobre els que impacten més.

Què podríem fer respecte a això? És sempre la qüestió dels portaveus dels que pateixen més, els portaveus d'aquells que estan en desigualtat i que en general són invisibilitzats i tampoc tenen la capacitat de prendre la paraula. Inclús en els fòrums, és difícil donar la paraula a gent que no té el costum de parlar en públic. A aquest nivell crec que les associacions, les ONGs, tenen un paper molt important a jugar.

Hi ha tota una xarxa, avui en tots els països del món, d'associacions ciutadanes que són associacions caritatives, humanitàries i que són les portaveus de les persones que no veiem, que no sentim. I la idea precisament que hem intentat posar en marxa en eixe fòrum era mobilitzar tota la xarxa de les associacions per a que portaren la paraula i com que coneixen bé el terreny, els contexts més desfavorits, que pogueren portar la veu d'eixos contexts i fer que s'escoltaren al nivell de les decisions polítiques. Però cal treballar per aconseguir concertar eixes xarxes, que estan molt organitzades, amb l'entramat polític, i avui hi ha un problema de compatibilitat entre els representants polítics escollits per la democràcia representativa i eixa democràcia participativa que és dels ciutadans que volen participar en les decisions.

8. En aquest tipus de fòrum, quin paper creus que haurien de tenir les ciències humanes i els investigadors d'aquesta àrea?

A França les ciències humanes han fet part de les deliberacions. Hi ha un sociòleg i un antropòleg de la medicina que formen part del comitè d'experts (format per una desena de persones) del president de la República. I aquests hi han jugat un paper, per exemple, han alertat clarament de les desigualtats durant el confinament i nosaltres vam interactuar amb ells per intentar establir un fòrum, idea que van considerar molt apropiada. Però al mateix temps, crec que en aquest cas es tractaria d'un expert més i el que cal fer realment és reconfigurar la noció d'expert.

No es tracta només de fer expertesa plural, això últim és millor, ofereix una major varietat de punts de vista, però no resol el problema perquè no es reconeix l'expertesa en sentit estricte, és a dir, l'experiència que tenen les persones sobre el terreny, els practicants, que tenen un coneixement que és irremplaçable i cal escoltar-los i és precisament a ells que generalment no se'ls escolta.